

ИМЕНАТА НА ЕВРЕЙСКИЯ БОГ В БИБЛИЯТА КАТО РЕЛИКТИ ОТ ПРОЦЕСА НА РЕЛИГИОЗЕН СИНКРЕТИЗЪМ В ХАНААН (ПАЛЕСТИНА) ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА I ХИЛ. ПР. Н.Е.

София, версия 24.08.2019

Процесът на монотеизация на култа в еврейското царство Юдея през първата половина на I хил. пр. н.е. е стихийно отъждествяване, завършило с административно дирижирана религиозна революция през царуването на Йосия (ок. 640-609 г. пр. н.е.). Тя включва централизация на култа в Йерусалим, унищожаване на конкурентните провинциални религиозни центрове и „откриването“ от жреците в Йерусалимския храм на „изгубената Книга на Завета“ (средата на VII в. пр. н.е.)¹. Целта на реформите е укрепване едновременно на царската власт чрез елиминиране на регионалните центрове на влияние и на авторитета на столичното жречество чрез отстраняване на конкуренцията му в провинцията. В този процес националният бог Яхве абсорбира имената и функциите на останалите божества от пантеона на Ханаан, почитани преди това от древните евреи. Като примери за това могат да се посочат различните имена на Яхве, споменати в Библията, които всъщност са названията на погълнатите от него богове:

- **Елохим**, най-показателното от всички (אֱלֹהִים : букв. "богове", среща се общо ок. 2500 пъти²) ясно показва множествено число. Макар то обичайно да се свързва с глагол в единствено число и така може да бъде прието за т. нар. pluralis maiestatis - множественост изразяваща величие, налице са достатъчно митологични паралели, които доказват, че тук първоначално често е ставало въпрос за „боговете“. Така от общото правило за глагол в единствено число има достатъчно изключения, вероятно в резултат на пропуски при редакцията³.

В текстовете от Угарит⁴ многократно се споменава множеството или събранието на боговете - илухим⁵. Тези илухим са наричани още „синове на Илу (Ел)“: bn 'il⁶ или „синове на боговете“: bn 'ilm⁷.

У финикийците, често споменавани в Библията съседни на евреите и велики мореплаватели из Средиземно море това божествено събрание (букв. „кръг“) се нарича qol dar banê 'ilim⁸, храмът им е „дом на боговете“ (beth 'ilim⁹) – , а покровителството им е BMSRT 'LM¹⁰.

Наистина, както във финикийския, така и в древноеврейския език (по традиция засвидетелствана още в академическия) 'LM / Elohim може да означава както единствено, така и множествено число, да се използва както за някой

¹ 2 Цар. (гр. и слав. 4 Цар.) 22-23, 2 Летоп. (гр. и слав. 2 Пар.) 34-35.

² Бит. 1:26; 6:2; 35:9-11; Изх. 3:11-16; Втор. 4:29-35; Пс. 82:1 и мн. др.

³ Бит. 20:13; 35:7; 1 Сам. (гр. и слав. 1 Цар.) 28:13: в прочутата история за вещицата от Ендор; 2 Сам. (гр. и слав. 2 Цар.) 7:23; Пс. 56:11; Втор. 5:26: Elohim Na'iyim אֱלֹהִים חַיִּים : „букв. живите богове“).

⁴ Угарит, днес Рас Шамра, е могъщ сирийски град-държава процъфтяващ през късната Бронзова епоха (ок. 1450-1250 г. пр. н.е). В руините му е открита богата клинописна библиотека.

⁵ 'l-h-m / ilhm : KTU 1.39:3,5,9; KTU 1.41:6,12,14,18,28; KTU 1.107:11) или илум (СТА 1.4: 6, 2.1.18, 24, 26, 29, 34, 37; СТА 3.С.42; D.72; E.1; СТА 4.3.14, 35; 4.6.47, 49, 51, 43; 4.7.6; СТА 5.1.9; 2.13; 3.14, 20; 5.6; СТА 6.1.9; 2.24; СТА 15.2.11; СТА 16.5.19, 22; СТА 19.3.112; 4.185, 208; СТА 23.1, 13, 23, 26; СТА 24, 23.

⁶ KTU 1.40:41-42; KTU 1.65:1-3.

⁷ KTU 1.4, III:14 - p̄hr bn 'ilm- „събранието на синовете на боговете“.

⁸ KAI.26.A.III .19: KL DR BN 'LM, „цялото семейство на синовете на боговете“.

⁹ BT 'LM: KAI 60.2, 3/4, 4/5.

¹⁰ KAI 163.1/2.

конкретен бог, така и за съвкупността от богове. Примери могат да се посочат както за първото¹¹, така и за второто¹².

Въпреки това съхраненият в Библията Псалм 82 (гр. и слав. 81) предоставя великолепно и недвусмислено свидетелство за първоначалния еврейски политеизъм, отразявал пълното богатство на древноеврейския пантеон, в който Елохим е цялото множество почитани богове: „Бог застана в събранието на боговете; сред боговете произнесе съд: докога ще съдите несправедливо и ще показвате пристрастие към нечестивците?... Аз рекох: вие сте богове (אֱלֹהִים - eloheim) , вие сте всички синове на Всевишния (букв. „синове на Елион: אֱלִיֹן אֱלִיֹן, bney Eliun); но вие ще умрете като човеци, и ще паднете като всички князе.”¹³

Тук, в тази може би заемка от финкийската култова поезия запазена заради нейната внушителна образност са и Ел, и Елиун, и цялото събрание на боговете от угаритския епос. Тези ханаанско-еврейски елохими, сражаващи се в битките между боговете на страната на Ел са съхранени и у Филон/Евсевий¹⁴: „οἱ δὲ σύμμοχοι "Ἠλίου τοῦ Κρόνου Ἐλωείμ ἐπεκλήθησαν – съюзниците на Ел-Кронос били назовани Елохим”.

В други два пасажа на Библията¹⁵ елохимите са наречени „синове на Ел” или на „боговете” (אֱלִיֹן אֱלִיֹן; bney elim), буквално копирайки изразната формула за божественото събрание от Угарит . Както в много случаи популярният превод и на английски, и на български тотално изопачава смисъла на първоизточника, тенденциозно прикривайки откровения му политеизъм. В първия случай имаме подмяна със „sons of might (?)” (и двата пъти), а във втория респективно „синове на силните” и „светиите”(?). И в двата случая думите на иврит нямат нищо общо с посочените: „силен” е גִּבּוֹר (gibor) или קַבִּיר (qabir) от общоеврейския корен *qbr, а „свят” е קָדוֹשׁ (qadosh), като този път коренът е *qdš.

Следваща библейска заемка от митологичната литература на съседните народи е историята за победната схватка на Яхве с гигантския дракон - Левиатан¹⁶ или Танин¹⁷ последвана от триумф, устроен в негова чест от благодарните божества – „Въздайте на Яхве, вие, синове на Ел, въздайте на Яхве слава и чест!”¹⁸. Сцените имат абсолютно идентичен паралел в митологията на Угарит, където обаче в съответствие с местната традиция унищожителят на чудовището е богът-гръмовержец Баал (Балу)¹⁹.

- **Елион**: „Всевишният, Върховният”(икиеца). Елиун е запазен у фин²¹) = на финикийския Елиун (ʿl wʿlyun²⁰אֱלִיֹן) Филон Библиски, цитиран от християнския автор Евсевий Кесарийски²²: „Ἐλιοῦμ, καλοῦμενος Ὑψίστος (Елиун, наричан Всевишен)”. Същност в библейската критика Елиун е известен с нещо далеч по-важно: един многозначителен пасаж, който онагледява по недвусмислен начин еволюцията на еврейския монотеизъм в неговия ранен етап. Тогава това е просто обичайният за политически фрагментирания регион обичаен хенотеизъм²³ базиран на едно етноцентрично и трибалистично светоусещане: „ Когато Елион (אֱלִיֹן) даде на

¹¹ КAI 26.А.II.3/6; 48.2; 59.2; 60.6/8; 70.1; 77.1/2; 118.1/3; 120.1; 145 I 4; NSI 150.5; Benz 144-145, 154; CIS I.257.3/4,

¹² КAI 26.А.II.3/6; 26.С.III.2-6; 81.1/4; 162.4/6; 163.1/2.

¹³ Пс 81 (82) : 1-2, 6-7.

¹⁴ Праер. ev. I, 10, 20.

¹⁵ Пс. 29 (гр. и слав. 28):1; 89 (гр. и слав. 88):7.

¹⁶ Ис. 27:1, Езек. 29:3-5, 32:2-3.

¹⁷ Пс. 91:13.

¹⁸ Пс.29:1.

¹⁹ КТУ 1.3, 1.5.

²⁰ Бит. 14:18–22; Числ. 24:16; Втор. 32:8; 2 Сам. 22:14; Пс. 78:35; 97:9; Ис. 14:13–14.

²¹ списък с божества покровители, ок. 750 г. пр. н.е. КAI 222.I.A.8–12.

²² Праер. ev. I, 10, 14.

²³ Форма на религия, при която се признава съществуване на много богове, но се отдава почит само на един от тях.

народите тяхното наследство, когато разпръсна потомците на Адам, той положи граници между народите според броя на децата на Израел. Дял на Яхве (יהוה) е неговият народ, Яков е жребият на неговото наследство²⁴. Тоест тук Елиун дава на Яхве, божество с по-нисък ранг в дял еврейския народ, по същия начин по който вероятно е интерпретирана принадлежността на Едом като дял на Кош, Моав като дял на Кемош („Кемош бе гневен на своята земя“²⁵) и т. н.;

- **Олам** : „Вековечното Време“ (букв "Век, Вечност": אֱלֵוּ ²⁶) = на Улом, финикийско божество от по-старата митологична генерация. Улом е споменат във фрагмент от финикийския прото-философ и предшественик на атоизма Мох от Сидон, запазен у философа-неоплатоник Дамаский²⁷: “Ουλωμὸς, ὁ νοητὸς θεὸς (Улом, умопостижимият бог”). Улом се появява у Филон/ Евсевий като Еон (Αἰώνος), което е буквален превод на финикийското понятие. Там той е едновременно и родител на божествата наречени Светлина, Огън и Пламък и културен герой, „открил добиването на храна от дърветата“²⁸.

- **Баал-Шамем**: „Господарят на небесата“ (като Елохей –ха-Шемаим - иврит אֱלֹהֵי שָׁמַיִם - Шемаийа-; или Елах²⁹ אֱלֹהֵי אַרְמֵיָא арамейски: אֱלֹהֵי שָׁמַיִם). Името на Баал Шамем се среща често във финикийски посветителни надписи, например: ³⁰ אֱלֹהֵי „Баал-Шамем и Баалат, и цялото събрание на святите богове на Библос“³¹; “Баал-Шамем винаги ме благославя“³²; “Баал-Шамем ще изличи този цар“³³; „Баал-Шамем от Иносим“³⁴. Баал-Шамем се среща и в Картаген: b'lsmm³⁵ и Кипър: b'lsmm³⁶. Откриваме го в клинописен договор на асирийския цар Асархадон (691-669): Ba-al-sa-me-me³⁷, както и в произведения на класическата римска литература: комедийният автор Плавт : Bal Samem³⁸. У Филон Библоски/Евсевий той се появява като Βεελσαμην и е представен като соларно божество, слънцето-“ бог считан за единствен(sic!) господар на небесата (θεὸν ἐνόμιζον μόνον οὐρανοῦ κύριον)³⁹.

- **Шадид** (у евреите Ел Шадай (אֱלֹהֵי שָׁדַי)⁴⁰, превеждан обикновено като „Могъщият“ (48 пъти). Към момента най-обоснованата етимология на това име е произход от древната аморитска фраза Vêl Šadī или Vêlu Šadé⁴¹- „господарят на планината“ (от. акад. šadû – “планина”): епитет на бога-епоним Амуру, описван като „този, който пребивава в чистата планина“ или „обитаващият сияйната планина“⁴². Така най-уместният превод на Ел Шадай

²⁴ Втор, 32:8-9.

²⁵ Меша, 5-6. Стелата на Меша, цар на Моав (IX в. пр. н.е.), е важен за историята на района исторически паметник. В него се описва победата над царя на Израел Омри (прибл. 884-873 г. пр. н.е.) и плякосването на жертвените съдове на Яхве – „отнесох оттам съдовете на Яхве и ги принесох пред Кемош“ (Меша, 17-18)

²⁶ Бит. 21:33; Йер. 10:10; Ис. 26:4.

²⁷ Queast. de Prim. princ. 125.3/III, 166).

²⁸ Praep. ev. I, 10,7-9.

²⁹ Бит. 24:3, 7; 2 Летоп. (гр. и слав. 2 Пар.) 36:23; Езр. 1:2; Неем. 1:4, 5; 2:4, 20; Пс. 136:26; Йона 1:9.

³⁰ Езр. 5:12; 6:9, 10, 7:12, 21, 23; Дан. 2:18, 19, 37, 44.

³¹ KAI.4.3/6.

³² KAI.18.7/8 също надпис от Библос.

³³ KAI.26.A.III.12-19.

³⁴ KAI.64.1- пунически надпис.

³⁵ KAI.78.2/4.

³⁶ RDAC 65B.

³⁷ Baalu II, 10.

³⁸ Poen 1027A=1027P.

³⁹ Praep. ev. I, 10, 7.

⁴⁰ Бит. 17:1; 28:3; 35:11; 43:14; 48:3; Изх. 6:2-3; Числ. 24:4, 16; Езек. 10:5; Йов 5:17 и др.

⁴¹ AkkGE 54.

⁴² Планината Башар близо до река Бишала, днес Джебел-ел Бишри в северозападна Сирия. Тамошният район на полупустинни каменисти планински плата се счита за прародина (urheimat) на аморитите.

става „богът на планината“ и той изглежда съвсем на място за божество, описвано често като предпочитащо да общува с избраниците си на планински връх⁴³ и обитаващо „светата планина“⁴⁴. Доколкото древните евреи и аморитите са близки родственици и споделят множество общи представи, имена и митове това обяснение става още по-правдоподобно.

Друга, по-стара и по-екзотична хипотеза е етимологически свързана с šd (тш: дв. ч. šdym: - “гърди: ם״תש \ ם״תש), срещано много пъти в еврейската Библия⁴⁵ с конотация на плодовитост и изобилие от храна; съвсем уместено е да се възприема и като „Плодовитият, Хранещият- букв. Гърдест“. В първоначалната обща митология на Ханаан, споделяна от евреите се разказва за Шаид (Σάιδος) у Филон/Евсевий⁴⁶. Там той е син на Кронос/Ел, който го умъртвява. Умиращите и възкръсващи божества, както и човешките жертвоприношения в този регион са свързани именно с култовете на плодородието.

През 1967 в Деир-Алла, Йордания е открита разрушена от земетресение храмова структура с надписи на ранен арамейски (датирани 880-770 г. пр. н.е.) разказващи за виденията на „Балаам, син на Беор, който беше боговидец“⁴⁷. Изненадващо се оказва, че единственият друг източник, където се споменава тази личност е Библията⁴⁸. Там той също е описан като пророк, макар и не принадлежащ към „избрания народ“. Тъй като обаче разказът от Деир Алла не е претърпял монотеистична редакция, пророкът изпада в екстаз по волята на Ел⁴⁹; извършват се знамения по решение на богинята Шагар⁵⁰; тя и богинята Ищар изпращат епидемичен мор и смут⁵¹. Тук се споменава два пъти и съветът на боговете „шадаин“ (ׁׁׁׁ)⁵² които следва да се възприемат като божества на плодородието, потомци на Шадай⁵³. Балаам всъщност се оказва политеистичен религиозен визионер, чиято харизма се оказва толкова мощна и споменът за него толкова неизличим, че Библията запазва името му дори след като е обявена война на божествата в които е вярвал.

- **Бетел** (у евреите Ел[оах] –Бетел: לַיְיָ הַבֵּית, „богът на божия дом“⁵⁴). Впоследствие Бетел е името на племенно светилище на древните евреи, важен култов център изпълняващ и някои функции на столица⁵⁵. Светилището е унищожено от юдейския цар Йосия в хода на неговите монотеистични реформи⁵⁶. Въпреки това дори впоследствие Бетел продължава да бъде почитан от евреите като различно от Яхве божество⁵⁷, например в Елефантина⁵⁸.

⁴³ Изх. 19-24; Втор. 5:1-7:23.

⁴⁴ Пс. 48:1; 15:1; Иса. 11:9; 27:13; 56:7; 65:25; 66:20; Йер. 31:23; Езек. 20:40; 28:14; 43:12; Дан. 9:16; 11:45; Йоил 3:17; Овад. 1:16-17; Софон. 3:11; Захар. 8:3; 14:4.

⁴⁵ Бит. 49:25; Йов 3:12; 24:9; Пс. 22:9; Пес. 1:13; 4:5; 7:3, 7-8; 8:1; Ис.28:9; 32:12; 60:16; Пл. Ер. 4:3; Езек. 16:7; 23:3; Ос. 2:2; 9:14; Йоил 2:16).

⁴⁶ Праер. ev. I, 10, 21.

⁴⁷ Deir-Alla I, 1-2.

⁴⁸ Числа гл. 22-24.

⁴⁹ Deir-Alla I, 1 -2; II, 6; 30.

⁵⁰ пак там: I, 8; 12.

⁵¹ пак там: I, 16.

⁵² пак там: I, 7-8.

⁵³ Една възможна реконструкция на повредения край на пасажа в I, 7 предполага вероятност тези „шадаин“ да са в женски род, но това не е потвърдено предположение.

⁵⁴ Бит. 31:13 ; 35:7.

⁵⁵ Съд. 1:4; 4:5; 20:18,26-27; 21:19; 1 Сам. (гр. и слав. 1 Цар.) 7:16; 10:3; 1 Цар. (гр. и слав. 3 Цар.) 12:28; 13:1; 2 Цар. (гр. и слав. 4 Цар.) 2:11, 23; 10:29; Ос. 10:15; Йер. 48:13.

⁵⁶ 2 Цар. (гр. и слав. 4 Цар.) 23:15-19.

⁵⁷ TAD A2.1:1 [B1]: .

⁵⁸ Елефантина или Елефантине (др. ег. Абу – столица на нома Та-Сети, дн. Гезирет-Асуан в чертите на гр. Асуан) е остров непосредствено след първите прагове на р. Нил с едноименен град. През древността това е южната граница на Египет, където в епохата на персийското владичество (VI-IV в. пр. н.е.) има гарнизон от евреи и арамеи. Тяхната

Различни теофорни имена като Бетел-шезиб⁵⁹ и Бетел-натан⁶⁰ също свидетелстват за неговата популярност. Колко важен е бил Бетел за древните евреи, особено в царството Израел, свидетелства съхраненият в книгата на Йеремия пасаж: „И Моав ще се посрами за заради Кемош, както се посрами домът на Израел заради Бетел, на който се уповаваха“⁶¹. У Филон/Евсевий това е Βαίτουλος, споменат заедно с Ел/Кронос и Дагон⁶².

Така в крайна сметка по силата на трудно доловима историческа ирония винаги когато един юдеин, християнин или мохамеданин произнася или призовава „Вечния Бог“, „Всесилния Бог“, „Всемогъщия Бог“, той неволно повтаря имената на отдавна забравени божества от „езическата“ епоха на Леванта.

СЪКРАЩЕНИЯ:

AkkGE: Knut Leonard Talquist - Akkadische Götterepitheta. Mit einem Götterverzeichnis und einer Liste der prädikativen Elemente der sumerischen Götternamen (Studia Orientalia 7). Helsinki, 1938

Baal: Esarhaddon Treaty- E.F. Weidner, Archiv fur Orientforschung 8 (1932-33), 29-34

Benz : F.L. Benz, Personal Names in the Phoenician and Punic Inscriptions. Studia Pohl, 8. Biblical Institute Press: Rome, 1972

CIS: Corpus Inscriptionum Semiticarum, Paris, 1881 ff

CTA: Andrée Herdner, Corpus tablettes alphabetiques Paris (1963). Ugarit

Deir Alla: Deir Alla Inscription

KAI : H. Donner/W. Röllig, Kanaanäische und aramäische Inschriften (Wiesbaden 1962-64)

KTU : M. Dietrich/ O. Loretz/ J. Sanmartín, Die keil-alphabetischen Texte aus Ugarit (= AOAT 24/1, 1976)

NSI: G.A. Cooke, A Text-Book of North-Semitic Inscriptions. Oxford, 1903.

Poen: T. Maccius Plautus, Poenulus. Edition: A. Ernout, Plaute. Tome V. Paris, 1938

Praep. ev. : Eusebius of Caesarea - Praeparatio Evangelica

RDAC: Reports of the Department of Antiquities, Cyprus

местна общност е многобройна и процъфтяваща, оставила е значителен брой писмени паметници върху папирус, най-вече лична и официална кореспонденция. Еврейските наемници също са почитатели на Яхве (YHW, локално произношение Яху). Името на божеството се споменава многократно, например като свидетел при сключване на договори: „ Ти ми се заклеваш в името на Яху, бога на крепостта Елефантине“ (TAD B 2.2:6 [B24]). Местните жители поддържат постоянна връзка с Йерусалимския храм, консултират се с него по различни въпроси като датата на Пасха (TAD A4.1:1-2 [B13]) или молят персийския управител на Юдея, Багоа (TAD A4.7 [B19]), йерусалимския първожрец Йоханан и местните лидери (TAD A4.6 [B19]) за финансова помощ при възстановителни работи по „храма на бог Яху, който е в крепостта Елефантина“. Въпреки това те запазват множество автентични черти на пръвоначалната еврейска религия- например почитта към неговата богиня- съпруга Анат-Яху (Anat-YHW: (TAD B7.3:1-3 [B52]) и други съпътстващи божества като Бетел (TAD A2.1:1 [B1]), Херембетел (Бетел покровител на клетвеното обещание- TAD B7.2:7-8 [B50]), Анатбетел (TAD C3.15:128): Анат, съпруга на Бетел или Анат от храма в Бетел.

⁵⁹ TAD A2.5:6 [B5].

⁶⁰ TAD A2.1: 7 [B1].

⁶¹ Йер. 48:13.

⁶² Praep. ev. I, 10, 17.

Queest. de prim. princ.: Damascius - Quaestiones de primis principiis

TAD : V. Porten and A. Yardeni, Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt

Бит.: Библия, Стар Завет, кн. Битие – първа книга на Тората (Петокнижието), приписвана на Моисей

Втор.: Библия, Стар Завет, кн. Второзаконие – пета книга на Тората (Петокнижието)

Дан.: Библия, Стар Завет, книга приписвана на пророка Даниел – част от раздел Кетувим (Ketubim: „Писания”) в еврейския оригинал

Езек.: Библия, Стар Завет, книга приписвана на пророка Езекил (Йезекил); – част от раздела Невиим (Nebiim, “Пророци”) в еврейския оригинал

Езр.: Библия, Стар Завет, кн. на Ездра – част от раздел Кетувим

Захар.: Библия, Стар Завет, книга приписвана на пророка Захария – част от раздела Невиим

Изх.: Библия, Стар Завет, кн. Изход – втора книга на Тората (Петокнижието)

Ис.: Библия, Стар Завет, книга приписвана на пророка Исая; – част от раздела Невиим

Йерем.: Библия, Стар Завет, книга приписвана на пророка Йеремиа – част от раздела Невиим

Йов: Стар Завет, книга приписвана на Йов – част от раздела Кетувим

Йоил: Библия, Стар Завет, книга приписвана на пророка Йоил; – част от раздела Невиим

Йона: Библия, Стар Завет, книга приписвана на пророка Йона – част от раздела Невиим

Летоп.: Библия, Стар Завет, книги Летописи (или Хрон. Хроники); в гръцките и славянски преводи на Библията са наречени Паралипоменон (Пар., букв. „пропуснато”); при евреите формират една единствена книга

Меша: Стела на Меша, цар на Моав (IX в. пр. н.е.)

Неем.: Библия, Стар Завет, кн. на Неемия – част от раздел Кетувим, до XVI в. едно цяло с книгата на Ездра

Овад.: Библия, Стар Завет, книга приписвана на пророка Овадия – част от раздела Невиим

Ос.: Библия, Стар Завет, книга приписвана на пророка Осия – част от раздела Невиим

Пес.: Библия, Стар Завет, книга Песен на песните, приписвана на цар Соломон – част от раздела Кетувим

Пл. Ер.: Библия, Стар Завет, книга Плач Еремиев, приписвана на пророка Еремиа (Йеремиа) – част от раздела Кетувим

Пс. : Библия, Стар Завет, кн. Псалми - част от раздел Кетувим

Сам.: Библия, Стар Завет, книги на Самуил, съответстват на 1 и 2 книги на Царете в християнската традиция

Софон.: Библия, Стар Завет, книга приписвана на пророка Софония – част от раздела Невиим

Съд.: Библия, Стар Завет, кн. Съдии на Израел – част от раздела Невиим

Цар.: Библия, Стар Завет, книги на Царете; у евреите книги 1 и 2 Цар. се наричат книги 1 и 2 на Самуил, а 1 и 2 Цар. съответстват на книги 3 и 4 Цар. в християнската традиция

Числ.: Библия, Стар Завет, кн. Числа – четвърта книга на Тората (Петокнижието)

ЛИТЕРАТУРА:

Aramaic Texts from Deir 'Alla (eds. Jacob Hoftijzer, Gerrit van der Kooij), Leiden, E.J. Brill, 1976

Biblia Hebraica Stuttgartensia (5 editio, ediderunt K. Elliger, W. Rudolph), Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1997

Cross Frank Moore - Canaanite Myth and Hebrew Epic: Essays in the History of the Religion of Israel, Harvard, Harvard University Press, 2009

Damascius - Problems and Solutions Concerning First Principles (translation Sara Ahbel-Rappe), New York, Oxford University Press, 2010

Gibson; J.C.L. - Canaanite myths and legends, London-New York, T&T Clark International, 2004

The Hebrew-English Interlinear ESV Old Testament: Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS) and English Standard Version, Wheaton (IL), Crossway, 2013

Krahmalkov; Charles R. - A Phoenician-Punic Grammar (Handbook of Oriental Studies 54), Leiden-Boston-Köln, Brill, 2001

Krahmalkov; Charles R. - Phoenician-Punic Dictionary, Leuven, Peeters, 2000

Rahmouni; Aicha - Divine Epithets in the Ugaritic Alphabetic Texts, Leiden-Boston, Brill, 2007

de Moor; Johannes C. - The Semitic Pantheon of Ugarit [Ugarit Forschungen 2 (1970), pp.187-228]

Strong; James - The exhaustive concordance of the Bible: showing every word of the text of the common English version of the canonical books, and every occurrence of each word in regular order; together with A comparative concordance of the authorized and revised versions, including the American variations; also brief dictionaries of the Hebrew and Greek words of the original, with references to English words, New York, Eaton & Mains / Cincinnati, Jennings & Graham, 1890

Финикийская мифология [Борис А. Тураев - Финикийская мифология; Илья Ш. Шифман - Древняя Финикия: мифология и история], Санкт-Петербург, Нева-Летний сад, 1999

ФОТОГРАФИЯ:

Сребърен дарик от Газа по времето на Персийската империя (IV в. пр. н.е.), когато този район на Палестина е част от персийската провинция Йехуд (Юдея). Монетата се съхранява в Британския музей под номер ТС,р242.5.Рор. Надписът на арамейски може да се чете и Yaw (Яхве), но по-скоро е YHD (Йехуд) – в полза на второто се произнася известният специалист Елиезер Сукеник⁶³ още през 1934 . Все още според много учени така са си представяли библейския бог тогава.

---

⁶³ Елиезер Сукеник (1889-1953) е известен израелски археолог, произхождащ от полската еврейска диаспора. Той е основател и пръв ръководител на Археологическия департамент на Еврейския университет, както и директор на Музея на юдейските древности към него. Най-големите му научни постижения са проучването на третата стена на Йерусалим и най-вече на свитъците от Мъртво море (Кумран). Сукеник е един от първите учени, обърнали внимание на връзката между тези сектантски документи и генезиса на ранното християнство като идеология и общностна структура.